

dr hab. Beata Trojanowska, prof. uczelni
Wydział Literaturoznawstwa
Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

OCENA

rozprawy doktorskiej mgr Ireny Kozerskiej
pt. *Utopia i fantastyka w twórczości Tadeusza Bułharyna (1789-1859)*

Przedstawiona do oceny praca zawiera w swej strukturze wstęp, pięć rozdziałów, zakończenie, aneks, bibliografię oraz streszczenia w języku polskim, angielskim i rosyjskim i liczy łącznie 253 strony.

Pani mgr Irena Kozerska ukończyła w roku 2008 filologię polską o specjalności nauczycielskiej na Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN w Krakowie na Wydziale Humanistycznym, zaś w roku 2011 uzyskała także na tej samej uczelni tytuł magistra na kierunku filologia rosyjska, również o specjalności nauczycielskiej. Początkowo była związana z macierzystą uczelnią i Centrum Kultury i Języka Rosyjskiego Fundacji „Russkij mir” UP w Krakowie. Odbywała staże na Moskiewskim Państwowym Uniwersytecie Pedagogicznym, na Uniwersytecie Pedagogicznym im. M.P. Dragomonowa w Kijowie oraz w Ambasadzie Polskiej w Moskwie. Swą rozprawę doktorską przygotowała na Uniwersytecie Jana Długosza w Częstochowie pod kierunkiem dr hab. Urszuli Cierniak, prof. UJD.

Już sam wybór tematu rozprawy, w której to centrum znajduje się niejednoznaczna w ocenie zarówno dawniej, jak i dziś postać Tadeusza Bułharyna (1789-1859), balansującego na pograniczu dwóch kultur – polskiej i rosyjskiej, daje podstawy Autorce pracy (mam tutaj na myśli przygotowanie filologiczne w zakresie literatury polskiej, jak i rosyjskiej na poziomie magisterium), do realizacji tego projektu badawczego.

Tytuł rozprawy brzmi: *Utopia i fantastyka w twórczości Tadeusza Bułharyna (1789-1859)* jest pierwszą w polskim bułharynoznanstwie pracą prezentującą jego literacki dorobek ze szczególnym uwzględnieniem utworów utopijnych i fantastycznych powstałych w pierwszej połowie XIX wieku. W polu obserwacji naukowej Autorki znalazła się zatem postać literata, wydawcy i krytyka Tadeusza Bułharyna, łączącego w swej praktyce literackiej wpływy dwóch epok – zarówno oświecenia, jak i romantyzmu.

Przedstawiony układ rozprawy doktorskiej jest logiczny i przejrzysty, ujawnia dynamikę w realizacji tematu. Praca składa się ze wstępu, w którym Autorka prezentuje obecny stan badań bułharynoznanawczych w Europie, w szczególności zaś w Polsce i Rosji (s. 5-16). W rozdziale pierwszym rozprawy mgr Irena Kozerska prezentuje drogę twórczą Tadeusza Bułharyna

wydzielając trzy zasadnicze sfery jego aktywności jako wydawcy, krytyka i to co dla omawianej pracy jest najważniejsze – pisarza. Obiektem analizy w pracy są między innymi wczesne utwory wierszowane Bułharyna o charakterze satyrycznym, które zostały wydane w roku 1819 w języku polskim – *Droga do szczęścia, Cuda, Do Kaspra Kielczewskiego* (s. 57). Autorka rozprawy podkreśla, że przynależność Bułharyna do wileńskiego Towarzystwa Szubrawców i preferowane przez jego członków i sympatyków wartości estetyczno-literackie zaowocowały później „dużym zainteresowaniem autora w projektowaniu światów idealnych, często nierealnych, czyli właśnie utopii i fantastyki” (s. 59). Mgr Irena Kozerska w rozdziale pierwszym pokrótce przedstawia także ważniejsze literackie osiągnięcia Bułharyna jako mistrza felietonu, autora licznych utworów satyrycznych, historycznych i powieści awanturniczej *Iwan Wyżygini* (*Иван Выжигин*, 1929), która stała się „rosyjskim bestsellerem tamtych czasów” (s. 65). Rozdział drugi omawianej rozprawy nosi tytuł *W stronę utopii* i stanowi podstawę teoretyczną dla dalszych rozważań Autorki pracy nad bułharynowskim myśleniem utopijnym i fantastyką odzwierciedloną w jego praktyce literackiej. W syntetyzującej formie w rozdziale drugim został przedstawiony rozwój utopii i fantastyki w Europie, a także w Rosji do XIX wieku. Najistotniejszym dla tematu pracy wydaje się jednak być podrozdział poświęcony innym rosyjskim utopiom, współczesnym Bułharynowi, co daje wyobrażenie o tradycjach i specyfice tego gatunku w warunkach rosyjskich, również pokazując różnorodność indywidualnych realizacji wątków utopijnych i fantastycznych przez innych twórców, takich jak: Wilhelm Küchelbecker, Anton Pogorielski, Tit Kosmokratow, Włodzimierz Odojewski czy Mikołaj Gogol. W rozdziale trzecim Autorka rozprawy koncentruje się na zagadnieniach poetologicznych i poddaje analizie oraz interpretacji elementy świata przedstawionego wybranych utworów Tadeusza Bułharyna poprzez pryzmat ich utopijności i fantastyki. Jej uwaga koncentruje się na czasie i przestrzeni, a także kategorii narratora i czytelnika. Kolejny czwarty rozdział pracy został zatytułowany *Świat przedstawiony w utopii i fantastyce Tadeusza Bułharyna* i dotyczy on prezentacji takich zagadnień jak: społeczeństwo, charakterystyka człowieka i nie-ludzi, postęp technologiczny, etyka oraz inspiracje filozoficzne i mitologiczne w wybranych tekstach literackich Bułharyna. Ostatni, piąty rozdział omawianej rozprawy Autorka poświęca omówieniu podobieństw i różnic w realizacji utopijnych i fantastycznych bułharynowskich utworów w odniesieniu do rosyjskiej literatury utopijnej i fantastycznej. Pracę wieńczy zakończenie, w którym Autorka dokonuje podsumowania przeprowadzonych analiz i interpretacji wybranej spuścizny literackiej Tadeusza Bułharyna (s. 213-215).

Mgr Irena Kozerska stawia sobie za główny cel pracy „opracowanie całościowego oglądu utopijno-fantastycznej twórczości Tadeusza Bułharyna ze szczególnym uwzględnieniem działalności publicystycznej pisarza, „która pozwala lepiej zrozumieć jego fascynację techniką, wynalazkami oraz potrzebą poznawania świata” (s. 16). Autorka rozprawy próbuje także udowodnić tezę, że Bułharyn w zasadniczy sposób wpłynął na charakter i rozwój utopii i fantastyki naukowej w Rosji i przyczynił się do rozwoju gatunków reprezentatywnych dla literatury science-fiction w wieku XX. Po lekturze pracy doktorskiej mgr Ireny Kozerskiej należy stwierdzić, że obrany cel badawczy został osiągnięty, a podjęta próba obiektywnego ukazania walorów estetyczno-literackich bułharynowskich utworów o charakterze utopijnym i fantastycznym jest w pełni udana. Zaprezentowane przez Autorkę pracy analizy i interpretacje wybranych tekstów utopijno-fantastycznych Bułharyna pozwalają stwierdzić, że wyłania się z nich niejako „odczarowana” postać pisarza pozbawiona stereotypowych obciążeń natury politycznej i historycznej, co pozwala skoncentrować się odbiorcy na funkcji estetycznej jego dzieł, a także określić wyznaczniki ich literackości w interesującej Autorkę perspektywie badawczej.

Zastosowane w rozprawie mgr Ireny Kozerskiej piśmiennictwo spełnia wszelkie kryteria przewidziane dla prac doktorskich. Zawiera bogatą bibliografię, ze szczegółowymi podziałami tematycznymi zarówno w j. polskim (s. 220-230), j. rosyjskim (s. 230-241), jak i w pozostałych językach (ss. 241-243). Interesujący dodatek stanowi także sporządzony przez Autorkę pracy *Aneks* zawierający informacje zebrane o utworach utopijnych i fantastycznych Tadeusza Bułharyna, będących przedmiotem analizy w pracy (s. 216-219).

We wstępie omawianej rozprawy znalazł się podrozdział prezentujący podstawy teoretyczne i metodologiczne pracy. Autorka podkreśla, że w pracy zastosowała „wieloaspektowe podejście badawcze” (s. 17). Stąd słuszne założenie, że analiza i interpretacja filologiczna stanowią odpowiednie, ale nie jedyne narzędzia do objaśniania bułharynowskich tekstów literackich. Autorka pracy przywołuje także hermeneutykę i komparatystykę filologiczną. W przypadku wykorzystania metody hermeneutycznej wg Hansa-Georga Gadamera podkreśla możliwość prezentacji „społeczno-kulturowego i historycznego kontekstu jego dzieł” (s. 17). Na podstawie lektury rozprawy ja bym wyróżniła istotną realizację kategorii hermeneutyki filologicznej w recenzowanej pracy doktorskiej, gdzie „rozumienie przebiega zawsze od części do całości i od całości do części, nakładając tym samym na czytelnika wymóg dokładnego śledzenia poszczególnych partii, fragmentów, warstw czy też poziomów tekstu i weryfikowania na ich podstawie zarysowującego się w

trakcie lektury obrazu całości”¹. W konsekwencji Autorka podejmuje próbę odtworzenia oryginalnego sensu badanych utworów i opanowania sztuki rozumienia, wynikających z umiejętności zgłębienia niejawnych sensów zawartych w analizowanych tekstach, głównie chodzi mi o wszelkie treści symboliczne. Odwołanie się zaś do komparatystyki filologicznej Autorka pracy argumentuje słowami Ewy Szczęsnej, iż „każdy tekst [...] pozostaje w relacji. Nieuchronnie uwikłany jest w kontekst...”² (s. 18), co również znajduje odzwierciedlenie w ocenianej rozprawie. Ponadto Autorka pracy słusznie zwraca także uwagę na specyfikę zarówno biograficzną, jak i twórczą badanego pisarza, co w pełni wyjaśnia uruchomienie kontekstów filozoficznych, etycznych, antropologicznych, historycznych i socjologicznych.

W pracy dominuje analityczno-interpretacyjny sposób prezentacji zjawisk, który jest rzetelny i drobiazgowy, czasami jednak brakuje Autorce uogólniających wniosków porównawczych i syntetyzujących prezentowane treści. Na przykład w rozdziale czwartym, przedstawiającym bohaterów utopii u Bułharyna (*Człowiek i niełudzie*) oprócz drobiazgowego opisu poszczególnych postaci należałoby podkreślić, że sposób ich prezentacji i miejsce im wyznaczone w świecie przedstawionym bułharynowskich tekstów literackich wynika jednak w głównej mierze z funkcjonalizacji postaci w samym gatunku utopii, w której poszczególne elementy, łącznie z konstrukcją fabuły mają charakter schematyczny. Ogólne wnioski przedstawione w zakończeniu pracy są prawidłowe i logiczne.

Praca po dokonaniu przez Autorkę drobnych korekt zasługuje na publikację. W związku z tym sugerowałabym ujednoczenie w całej rozprawie pisowni imion rosyjskich a także niektórych tłumaczeń tytułów na język polski, czyli konsekwentne odwoływanie się do jednego wzorca przekładowego, może nim być na przykład *Literatura rosyjska* pod red. Mariana Jakóbca. Zilustruję powyższą uwagę: autor *Iwana Wyżygina* funkcjonuje jako Tadeusz Wieniediktowicz (s. 11), ale także jak Tadeusz Benedyktowicz (s. 23), czy też Jan Tadeusz i Tadeusz Bułharyn; mamy Władimira Odojewskiego na s. 13, Władimira Fiodorowicza Odojewskiego na s. 45, a na s. 106 Włodzimierza Odojewskiego, a przecież chodzi o tę samą osobę. Dzięki ujednoczeniu pisowni imion język rozprawy stanie się bardziej przejrzysty. W pracy, być może przez przeoczenie, na stronie 110 błędnie podano autora komedii *Synalek szlachecki* (*Недоросль*), gdzie zamiast Aleksandra Gribojedowa winno się pojawić nazwisko Dienisa Fonwizina. Przy czym kolejna uwaga dotyczy konsekwentnego przytaczania tytułów wspomnianej wyżej komedii w przekładzie na język

¹ P. Szaj, *Śledzenie (śladów) sensu. Tekst i lektura w hermeneutyce ponowoczesnej*, „Forum poetyki”, wiosna/lato 2017, s. 80.

² E. Szczęsna, *Wstęp*, [w:] *Między dyskursami, sztukami, mediami. Komparatystyka jutra*, red. Ewa Szczęsna, Piotr Kubicki, Marcin Leszczyński, Kraków, Universitas, 2017, s. 5.

polski. I tak na stronie 60 jest to *Synalek Szlachecki*, ale już na s. 110 – *Niedorostek*. Ponadto w pracy dwukrotnie powtarza się ten sam cytat ze *Sceny życia prywatnego*, pierwszy raz - dla prezentacji specyfiki narracji w bułharynowskim tekście (s. 118), a po raz drugi na s. 123 jako ilustracja opisu miejsca akcji w utworze. Należy odnotować, że rozprawa zawiera też pewną liczbę innych niedopatrzeń natury językowej: na s. 26 w nazwie czasopisma “Северный архив”. Журнал истории, статистики и (jest: путешествии; powinno być: путешествий”); na s. 40 jest: Mikołaj Gdiecz, a powinno być: Mikołaj Griecz; na s. 201 Autorka w rozprawie podaje niepełną nazwę jednego z europejskich bestsellerów XVIII wieku, a mianowicie powieści Fiodora Emina, której pełny tytuł brzmi w oryginale *Непостоянная fortuna, или Похождения Мирамонда, 1781*), a nie *Приключения Мирамонда* (s. 201) . Niektóre tytuły utworów są podane w niepełnej formie, np. na stronie 103 utwór Antona Pogorielskiego został zapisany jako *Lafertowska Makownic* (powinno być *Lafertowska Makownica* lub czasami tytuły utworów w tłumaczeniu na język polski posiadają dwa tłumaczenia. I tak na s. 110 utwór Bułharyna nazywa się *Kabalistyk*, a na s. 169 *Kabalista*. Na stronie 161 zapewne Autorka rozprawy ma na myśli „bułharynowskie kobiety”, zaś na stronie 172 zauważyłam drobne przeoczenie: w rozprawie jest [...] zgodnie wizją przyszłości”, a powinno być: [...] zgodnie z wizją przyszłości”. Proponuję także dla lepszego odróżnienia przez odbiorcę tytułów dwóch analizowanych w pracy bułharynowskich tekstów, których nazwy brzmią podobnie, pierwszy z nich to - *Wiarygodna fikcja lub wędrówka po świecie w XXIX wieku (Правдоподобные небылицы, или Странствование по свету в XXIX веке, 1824)*, natomiast drugi to *Niewiarygodna fikcja, czyli podróż do wnętrza Ziemi (Невероятные небылицы, или Путешествие к средоточию Земли, 1825)*, zastosować bardziej rozbudowany wariant skrótu ich tytułów. I tak zamiast *Wiarygodna fikcja...* i *Niewiarygodna fikcja...* lepsze będzie użycie następujących skrótów tytułów: *Wiarygodna fikcja lub wędrówka...* oraz *Niewiarygodna fikcja, czyli podróż...* Przy czym te skróty pojawiają się na wielu stronicach pracy, począwszy od strony 172 do strony 207. Autorka w rozprawie często używa określenia utwory „utopijno-fantastyczne” Bułharyna – na przykład na s. 191, czy też utopijno-fantastyczne krainy (s.110) i opowiadania (s.198), ale obok pojawiają się również i inne charakterystyki tego terminu: „teksty o charakterze fantastyczno-utopijnym” (s. 187), czy też „fantastyczno-utopijne wizje społeczności” (s.136). I tutaj pytanie do Autorki rozprawy, czy zmiana kolejności w użyciu obydwu przymiotników: utopijno-fantastyczny i fantastyczno-utopijny jest zabiegiem zamierzonym i świadomym, czy tylko kwestią przypadku.

Zasygnalizowane uwagi, jak też propozycje uściśleń i zmian w żaden sposób nie pomniejszają wysiłku Autorki w przygotowanie tak obszernej monografii, ani też znaczenia pracy. Rozprawa mgr Ireny Kozerskiej stanowi bowiem oryginalne rozwiązanie postawionego problemu badawczego. Autorka prezentuje w niej dobrą znajomość ogólnej wiedzy teoretycznej w dyscyplinie literaturoznawstwo, wykazując tym samym umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. W tym miejscu należy dodać, że i tematyka opublikowanych przez mgr Irenę Kozerską (wcześniejsze nazwisko Koza) artykułów naukowych ściśle wiąże się z problemem badawczym podjętym w rozprawie *Utopia i fantastyka w twórczości Tadeusza Bułharyna (1789-1859)* i może stanowić świadectwo dążenia do dojrzałości naukowej. Wśród publikacji na uwagę zasługują szczególnie trzy: 1) *Derfintos, czyli Tadeusz Bułharyn (1789-1859 – między rzeczywistością i fantazją*, [w:] *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Russologica X*, 2017. Folia 229, s. 59-68; 2) *Postęp etyczny i technologiczny w fantastyce Tadeusza Bułharyna*, „*Slavia Orientalis*”, 2018, t. LXVII, nr 4, s. 599–609; 3) *Tadeusz Bułharyn i Oświecenie*, [w:] *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich. Literatura, język, kultura, historia. Seria 4. Kultury słowiańskie wobec dziedzictwa Oświecenia*, red. nauk. Z. Abramowicz, J. Ławski, K. Rutkowski, Białystok 2019, s. 209-220.

Rozprawa Pani mgr Ireny Kozerskiej wzbogaca w znaczący sposób naszą wiedzę o Tadeuszu Bułharynie jako pisarzu, pozwala na wypełnienie luki badawczej dotyczącej wymiaru literackości jego tekstów, w szczególności o charakterze utopijno-fantastycznym na tle szeroko przedstawionego procesu historycznoliterackiego. Autorka wykazała w pracy doktorskiej, że zna zasady pracy naukowej i suwerennie panuje nad przedmiotem swojej pracy, a także że potrafi go przedstawić w sposób przekonujący, a nawet atrakcyjny. Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzenia, z przyjemnością stwierdzam, że praca w pełni odpowiada wymogom stawianym przez Ustawę o Szkolnictwie Wyższym tego typu rozprawom i wnoszę o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Bydgoszcz, 6 września 2023